

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za orijentalnu filologiju
Turski jezik i književnost

DIDAKTIČKA DIMENZIJA ILAHIJA ABDULVEHABA ILHAMIJE
ŽEPČAKA

(završni magistarski rad)

Kandidatkinja: Emina Indžić

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Broj indexa: 2483/2016

Sarajevo, septembar 2019.

Sadržaj

1	Uvod.....	2
2	Bosna krajem 18. i početkom 19. stoljeća.....	4
3	Alhamijado književnost.....	7
4	Jezik i pismo alhamijado književnosti.....	9
4.1.1	Odlike alhamijado književnosti.....	11
4.1.2	Ljubavna alhamijado poezija.....	12
4.1.3	Prozna alhamijado literatura.....	13
4.1.4	Mevludi – pjesme u slavu poslanika Muhammeda a.s.	14
4.1.5	Ilahije – vjerske pjesme u slavu Boga	15
4.1.6	Kaside – poučne pjesme	16
5	Abdulvehab Ilhamija Žepčak	18
5.1	Formalno i vjersko obrazovanje.....	19
5.2	Djela Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka	21
5.3	Smrt Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka.....	22
6	Didaktička dimenzija u alhamijado književnosti	24
7	Ilahije Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka.....	26
7.1.1	Analiza poeme „Hajde, sinak, te uči“.....	28
7.1.2	Analiza poeme „Boga traži i plači“	39
8	Zaključak.....	45
9	Literatura	47

1 Uvod

Nakon što su Osmanlije osvojile Bosnu u 15.-om stoljeću i uspostavile pravno-administrativnu vlast, dolazi do značajnih promjena u državnom uređenju, ekonomskom sistemu, ali i u školstvu i obrazovanju. Preplitanje kultura na tako malom prostoru najznačajnije je zastupljeno u kulturi stanovništva koje prihvata islam kao dominantnu religiju Osmanskog carstva. Pored religije, Osmanlije sa sobom donose i tri vodeća jezika: turski, arapski i perzijski. Prihvatajući religiju, obrazovani dio stanovništva počinje koristiti arapsko pismo i osmanski jezik, dok opet jedan dio stanovništva nastavlja koristiti maternji jezik, ali pisati na arapskom jeziku, te tako nastaje alhamijado književnost. Dodir kultura je najočigledniji u alhamijado literaturi, gdje islamizirano stanovništvo gradi novu kulturnu formu koja sadrži jezik kao temeljnu odrednicu i prilagođeno arapsko pismo, kao vezu sa Kur'anom. Pismenost koju je stanovništvo sticalo u osnovnim vjerskim školama učeći arapsko pismo, koristili su da na domaćem jeziku pišu književne radove, pjesme, priče, mevlude, ali i predavanja, savjete i prijevode Kur'ana. Alhamijado književnost predstavlja samo jedan segment širokog kulturnog preplitanja, ali je taj segment ostavio dubok trag na obje kulture, a posebno onu na čijem je jeziku ta književnost pisana.

Mnogi bosanskohercegovački autori su pisali poeziju i prozu na sva tri jezika. U osnovnim školama- mektebima, čiji je broj zavisio od veličine naselja, učilo se arapsko pismo i čitanje Kur'ana. U većim gradovima osnivale su se medrese, srednje i visoke škole, u kojima su se pored vjerskih nauka izučavali orijentalni jezici, filozofija i matematika. Stanovništvo je u želji za višim obrazovanjem odlazilo u Damask, Bagdad, Istanbul ili ostale centre Osmanskog Carstva.

Samo obrazovniji dio stanovništva je bio u mogućnosti čitati i razumijevati književna djela pisana na orijentalnim jezicima, te se počela javljati potreba za djelima pogodnim i za manje obrazovan dio stanovništva. Tada se javlja alhamijado književnost koja, poput divanske književnosti, nije zasnovana na strogim književno-umjetničkim konvencijama, ali je zasigurno obilježila dugi vremenski period nastajanja. Alhamijado književnost, kao kulturološki fenomen koji spaja jezik jednog i pisma drugog naroda,

obilježila je prostor Bosne. Dugi niz godina nastajala su književna ostvarenja na domaćem, narodnom jeziku, pisana arapskim pismom, koja predstavljaju dodirivanje jezika i kultura. Mnoge arapske, turske i perzijske riječi su posredstvom tih tekstova ušle u bosanski jezik i do dan danas se zadržale u njemu.

Autori su nastojali kroz svoja djela opominjati stanovništvo, edukovati ga, približiti mu događaje iz svakodnevice, ali i učiti ga o moralnim vrijednostima.

U ukupnom svom trajanju od tri i po stoljeća, sve do četrdesetih godina svog vijeka, alhamijado književnost je dala preko stotinu djela, pjesničkih i prozih. Starost tekstova anonimnih autora, a njih je najveći broj, približno se može odrediti, jer su najvećim dijelom datirani godinom po Hidžri, a ponekad je pored godine ubilježen dan i mjesec kad je tekst napisan ili prepisan.

Autori su se rijetko potpisivali ispod svojih djela. Poznati su nam sljedeći alhamijado predstavnici: Mehmed-aga Pruščanin, Hasan Kjafi Pruščak, Hasan Kaimija, Mula Mustafa Bašeskija, Mustafa Firaki, Abdulvehab Ilhamija Žepčak, Umihana Čuvidina, Omer Hazim Humo, Fejzo Softa, Sulejman Hamza Puzić. Alija Sadiković, idr.

U ovom radu ću predstaviti život i djelo Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka, jednog od rijetkih autora u Bosni i Hercegovini koji je pisao na orijentalnim jezicima, turskom i arapskom, i na narodnom bosanskom jeziku, arapskim pismom. Pisao je prozu i poeziju. Njegov poetski opus obuhvata više od 100 pjesama moralno-didaktičkog i mističnog sadržaja napisanih na arapskom, turskom i bosanskom jeziku.

2 Bosna krajem 18. i početkom 19. stoljeća

Godine 1580. uspostavlja se Bosanski ejalet. Unutar Osmanlijskog carstva, ejalet (pašaluk) je bio najveća društveno politička jedinica, koja je bila sadržana iz više sandžaka. Do 1580. godine Bosna je bila u statusu sandžaka, a od 1580. godine stiče status ejaleta. Bosanski ejalet je bio pod upravom paše ili beglerbega, a uključivao je u sebi cijelu današnju Bosnu i Hercegovinu, te dijelove koji se danas nalaze u sastavu Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Vrlo je važno uočiti ovu cjelovitost Bosne i poseban status koji ona uživa do samog kraja njene okupacije od strane strane Osmanlijskog carstva, dok su susjedne zemlje bile rascjepkane na više ejaleta, Bosna ostaje jedinstvena zemlja i zadržava svoj teritorijalni integritet, kroz sve vrijeme osmanlijske okupacije. Prvo sjedište Bosanskog ejaleta je bilo u Banjoj Luci, koje se 1639. godine seli u Sarajevo, zatim u Travnik 1697. godine i opet u Sarajevo 1850. godine.¹

Na ovom prostoru živjelo je oko milion stanovnika, što znači da naseljenost nije bila veoma gusta. Kao razlog tome u historiji se navode mnogobrojne bitke i ratovi koji su vođeni na prostoru Bosanskog ejaleta, ali i bune, ustanci i bolesti koje su zahvatale ejalet.²

Zbog posljedica velikih teritorijalnih gubitaka i iscrpljenosti nakon Bečkog rata 1699. godine, Osmansko Carstvo u 18. stoljeću napokon zauzima odbrambeni položaj, čime se nastavlja njegova privredna i društvena dezintegracija. Osmanski feudalni sistem izgubio je na vitalnosti i počeo se kontinuirano urušavati, a gubici teritorija dodatno su ubrzali taj proces. U takvim materijalno otežanim okolnostima gdje se tradicije lokalnih uvjetovanosti sudaraju sa novom poreznom, ali reformski neprovedenom politikom Osmanskog Carstva, počinju i različite zloupotrebe pri kupljenju tog poreza, koje se navode kao osnovni uzrok narodnog nezadovoljstva diljem Bosanskog pašaluka.

Pobune stanovništva zbog opterećenja raznim dadžbinama su započete u XVII stoljeću, ali se nastavljaju u XVIII i XIX stoljećima. Stanovništvo koje je bilo

---

¹ Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998, str.135., (Dalje kao: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*)

² *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, str.135.

opterećeno plaćanjem dadžbina, počelo je bivati sve više nezadovoljno stanjem u državi, te se pobune među narodom postajale sve češće.

Godine 1720. fermanom sultana Ahmeda III (1703-1730) stanovništvo Bosanskog ejaleta bilo je dužno da novčanim i materijalnim sredstvima u vidu imadad-i hazarve izdržava vezira, njegovu pratnju, te druge lokalne vojno-upravne funkcionere. Ove obaveze imale su za posljedicu pružanje jačeg otpora kako muslimanskih seljaka, tako i sitnih spahija³, te dijela gradskog stanovništva i uleme (vjerskih službenika). To je bio klasičan sukob nižih i viših slojeva muslimanskog bošnjačkog stanovništva.⁴

U tom periodu na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta često su izbijale pobune nezadovoljnog stanovništva, vladala je velika anarhija, te se poštovala samo riječ jačega. Skoro deset godina u Sarajevu su vladale ugledne porodice koje nisu poštovale državne institucije niti su primale naređenja bosanskih vezira.

U XIX stoljeću Bosanski ejalet se nalazio između sultanskih pokušaja reforme vlasti i susjednih država Austrije i Francuske. Austrija je tokom cijelog XVIII stoljeća vodila aktivnu politiku prema Bosni, a takav odnos je nastavljen i u XIX stoljeću. U skladu sa tim, u Travniku biva osnovan austrijski konzulat (1808-1820), koji je imao za cilj prikupljati podatke o Bosni, te pratiti vojna i politička dešavanja ove zemlje. Uskoro i Francuska počinje pokazivati sve veći interes za Bosnu, te u skladu sa Napoleonovim osvajanjima, Bosna postaje primamljiv teritorij za Francusku. Napoleonov pohod, a zatim i poraz u Rusiji su se odrazili na Bosanski ejalet. Tranzitna trgovina koja je do tada cvjetala i u koju su bili uvučeni i bosanskohercegovački trgovci, počinje propadati jer tržište biva prezasićeno pamukom, a trgovci sve više gube kapitale. Istovremeno, odnosi između Bosne i Austrije postaju sve zategnutiji, pa sultan, u želji za pronalaskom rješenja, na vlast stavlja Sulejman-pašu Skopljaka, koji uspijeva djelimično riješiti ovaj dugogodišnji problem.

Nakon gušenja Prvog⁵ i Drugog⁶ srpskog ustanka, u kojem su bosanski velikani vodili odlučnu riječ, znatno je porasla njihova moć. U vrijeme dok je Osmansko carstvo

---

³ Spahije (osmanlijski turski: سپاهی sipâhi, iz perzijskog سپاهی što znači "vojnik") su bili elitni vojni red osmanlijske vojske.

⁴ Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, str.165.

⁵ Prvi srpski ustanak je bio ustanak Srba u Beogradskom pašaluku i okolnih šest nahija protiv Turaka u periodu od 14. februara 1804. do 7. oktobra 1813. godine.

naglo slabilo i kada su gotovo sve granice bile nesigurne, bosanski begovi su odlučno čuvali ovaj dio osmanske granice i zbog toga su osjetili potrebu da Osmansko carstvo ne cijeni dovoljno njihov doprinos opstanku carstva. Smatrali su da ih sultan ne poštuje dovoljno i da im šalje nižerazredne beglerbegove koji nisu dosljedni uprave jednog od najbitnijih dijelova carstva. Bosanski ajani smatrali su da ništa ne duguju sultanu već, naprotiv, on njima dosta duguje. Tako da su u godinama nakon sloma srpskih ustanaka bosanski begovi igrali ključnu ulogu u upravi Bosanskog ejaleta.

Stanje u Bosni se izmijenilo dolaskom valije Seid Ali Dželal-paše (u narod ostao poznat kao Dželaludin-paša, 1820-1822), do tada namjesnika Jermenije. Kao pripadnika bektašijskog reda, njega nije zanimalo bogatstvo već samo provođenje sultanovih odluka.⁷

Kada je početkom marta 1820. godine stigao u Bosnu odmah je pokazao svu energičnost. Uz sebe je imao odred od 1 200 odanih ljudi pomoću kojih je pokazao svu svoju surovost. Obzirom da su krađa i palež uzeli prevelikog maha, izdao je naredbu za sve kadiluke, po kojoj niko nije smio putovati iz jednog mjesta u drugo prije nego što od kadije uzme putni list. Da bi kontrolisao ovu naredbu na putne komunikacije postavio je sebi odane ljude, kako bi pregledali putne listove. Za one koji bi bili uhvaćeni bez putnog lista slijedile bi stroge kazne. Od njegovog vremena nije bilo propusta kada je u pitanju sakupljanje harača, zabranio je trgovinu žitaricama što je dodatno osiromašilo narod. Strogo je nadgledao i rad kapetana i njihovo djelovanje prema stanovništvu koje učini nešto loše. U njegovim operacijama često su i nedužni platili životom. Njegova surovost je išla do te mjere, da su Bošnjaci slali u Istanbul brojne žalbe u kojima su ga optuživali da je postao kršćanin, jer se znao često preobući u kršćansko odijelo i posjetiti crkvu. Sultan je obećao da će ga smijeniti, ali do toga nije došlo. Izvori navode da je za manje od dvije godine ubio 300 muslimana i samo 2 kršćanina i to ubice.

---

⁶ Drugi srpski ustanak je druga faza srpske revolucije protiv Osmanskog carstva, koji izbija nedugo nakon okončanja Prvog srpskog ustanka. Započinje 23. aprila 1815. godine, a završava se 26. jula 1817. godine.

⁷ Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata, str.182.

3 Alhamijado književnost

Alhamijado književnost počinje se javljati u Bosni stotinjak godina nakon dolaska Osmanlija na naše prostore. Sam termin *alhmijado* arapskog je porijekla (*al-'agamiyy*, u današnjem fonetskom liku preuzeta preko španskog: *al-/a/hamiyy*) i znači "nearapski, tuđi, strani". Kao pojam on podrazumijeva pisano izražavanje na bilo kojem nearapskorm jeziku uz upotrebu arapskog pisma prilagođenog fonološkom sistemu toga jezika, što znači ovaj fenomen nije vezan samo za naš jezički prostor. Taj termin se prvi put koristi u Španiji za vrijeme vladavine Arapa, i njime se označavala književnost koja je postojala i razvijala se u Španiji sve do početka 17. stoljeća. Pisana je arapskim pismom na španskom jeziku koji se govorio na tom prostoru. Takva pojava se javila i u Bosni za vrijeme vladavine Osmanlija. Tada su se na ovim prostorima u obrazovanju, administraciji i književnosti koristili orijentalni jezici, ali pošto šire stanovništvo nije poznavalo te jezike, javila se potreba da se piše i na narodnom jeziku kako bi se doprlo do narodnih masa. Ova vrsta književnosti se u Bosni počela označavati terminom alhamijado prije stotinjak godina i povezivati se sa fenomenom prisutnim i u drugim sredinama.

Kako su Osmanlije zauzele Balkan u prvoj polovini 15. stoljeća i uspostavile administrativno-pravnu vlast, tako je došlo do preplitanja različitih tradicija na relativno malom prostoru.

U novonastaloj situaciji, stanovništvo od osvajača prihvata mnoge kulturne tekovine i integrira ih u domaću kulturu. Ta kulturna preplitanja veoma su upečatljiva u kulturi onog dijela stanovništva koje prihvata religiju Carstva. Dodir kultura možda je najočigledniji upravo u alhamijado literaturi u kojoj je pismo arapsko, a jezik domaći. Zapravo, islamizirano stanovništvo gradi svoju novu kulturnu formu koja sadrži jezik kao temeljnu odrednicu jedne etničke skupine i arebicu, prilagođeno arapsko pismo, kao vezu sa Kur'anom, svetom muslimanskom knjigom. Temelji ove kulturološke pojave grade se na spajanju nasljeđa tradicionalnog te novousvojenog.

Pismenost koju je narod sticao u osnovnim vjerskim školama učeći arapsko pismo, koristio je da na domaćem jeziku, u kojeg su sve više ulazile riječi orijentalnog porijekla, napiše prve književne radove, pjesme, priče, poeme, ali i prijevode vjerskih

dijela. Dugi niz godina nastajala su književna ostvarenja na bosanskom, odnosno domaćem, narodnom jeziku, a pisana preuzetim arapskim pismom koje je za te potrebe prilagođavano. Većina tih književnih ostvarenja bila su puna turcizama koji su pokazatelji preplitanja jezika i kultura. Alhamijado književnost predstavlja samo jedan segment kompleksnog kulturnog nasljeđa koji je ostavio dubok trag na obje kulture, a posebno onu na čijem je jeziku pisana ta književnost.

Tradicija alhamijado književnosti je započela dolaskom Osmanlija na naše prostore, ali njihovim odlaskom ona ne jenjava. Alhamijado književnost nastavlja se veoma intenzivno razvijati i ne samo tokom čitavog austrougarskog perioda, nego i nekoliko decenija poslije. Objašnjenje za takvu pojavu pronalazimo u tome što je arebica vremenom dobila vrijednost muslimanskog/bošnjačkog pisma, pa joj se u novonastalim društveno-političkim prilikama (nakon turske vladavine) pridavala još veća važnost, koja je nosila značaj u očuvanju vjersko-nacionalnog identiteta.

Alhamijado tekstovi nude i brojne podatke za jezičke i sociolingvističke analize, te brojne primjere koji svjedoče o jezičkom idenitetu Bošnjaka, ali i o autentičnosti jezika sredine.

Naziv alhamijado danas je općenito prihvaćen, a kod nas je ovaj naziv novijeg datuma i prvi ga je upotrijebio Fehim Bajraktarević. U ukupnom svom trajanju od tri i po stoljeća, sve do četrdesetih godina dvadesetog vijeka, alhamijado književnost je dala preko stotinu djela u prozi i stihu.

4 Jezik i pismo alhamijado književnosti

U jeziku alhamijado literature javljaju se brojna dijalekatska obilježja, naročito u duhu narodne poezije. Pojavljuje se veći broj turcizama koji nisu upotrebljavani u narodnom govoru, ali svjedoče o dijalektnim variranjima bosanskog jezika. U njemu se uočavala težnja autora ka maternjoj jezičkoj pripadnosti i svome bosanskom jeziku.

Jedini koji je uspio prilagoditi arebicu našem jeziku, te olakšati pisanje bosanskog jezika arapskim pismom, bio je Mehmed Džemaludin Čaušević. Njegov pravopis u mnogočemu je olakšao život muslimanskih masa, te spriječio njihovo brojno iseljavanje u Tursku, usred austrougarske okupacije, te jakog otpora prema latinici i ćirilici, koji su pružali konzervativni vjerski krugovi. Zahvaljujući pozitivnoj recepciji Čauševićevog pravopisa, isti je štampan u preko pola miliona primjeraka.

Arebica je u tolikoj mjeri bila zastupljena u bosanskom jeziku, da su javni natpisi, pored latinice i ćirilice, bili pisani arapskim pismom. U ličnom dopisivanju na narodnom jeziku Bošnjaci, i to većinom begovi i njihove žene, služili su se bosančicom, kurzivnom bosanskom varijantom ćirilice, koja nije učena u školi nego je, kao i narodna književnost, predajom prelazila s koljena na koljeno, ali na bosančici, izuzev krajišničkih pisama kao epistolarne literature, nije ostalo drugih izrazitije književnih tragova.

U gradovima su osnivane škole, u kojima je nauka bila izučavana na orijentalnim jezicima, arapskom, turskom i perzijskom. U osnovnim školama, mektebima, učeni su osnovi arapskog jezika. U srednjim i višim školama, medresama, učili su se arapski i perzijski jezik, te filozofija i matematika. Mnogi su, u želji za još većim znanjem, odlazili u zemlje istoka kako bi se još više usavršili u islamskim naukama i orijentalnim jezicima. Najveći centri obrazovanja bili su Istanbul, Damask i Bagdad. Mnogi od njih su se boraveći i obrazujući se u velikim centrima družili sa poznatim pjesnicima toga vremena. To druženje i dobro poznavanje jezika iskoristili su za pisanje poema na orijentalnim jezicima, najčešće na turskom jeziku.

Kako je arapsko pismo ujedno i pismo Kur'ana i islamske vjere, stanovnici Balkana koji su prihvatili islam u mektebima, osnovnim vjerskim školama koje se u to vrijeme bile obavezni dio obrazovanja, učili su arapsko pismo. Kako se kod tadašnje elite

javljala želja za učenjem turskog, perzijskog i arapskog jezika, i na taj način se razvijalo pisanje na orijentalnim jezicima, sa druge strane se kod određenog dijela stanovništva, koje je imalo želju da sačuva dio svoje kulture i identiteta, pojavila težnja ka književnom stvaranju na narodnom jeziku.

Književnost pisana arapskim pismom je u prvom periodu proučavanja dobijala prilično negativne ocjene, opisivana je kao književnost manje obrazovanih ljudi, ali se vremenom to mišljenje mijenjalo. Arhaični jezik većine alhamijado pjesama navodi nas na njihovo ponovno iščitavanje i odnosi u ranija vremena.

Posebno treba istaći činjenicu da je književnost na narodnom jeziku značajni čuvar jezika, tradicije i identiteta naroda Balkana.

Mnoge arapske, perzijske ili turske riječi ušle su u naš jezik preko govora, direktne i administrativne komunikacije, ali i preko književnih tekstova. Sve ove riječi nazivamo turcizmima, jer su preko Osmanlija došle na naš prostor. Mnoge od njih su se zadržale i postale sastavni dio bosanskog jezičkog miljea. Neke su trajale jedno vrijeme i iščezle iz jezika, ali su tekstovi, tu posebno možemo da istaknemo alhamijado literaturu, dokaz njihove upotrebe i boravka.

Najstariji do sada pronađeni tekst muslimanske književnosti na narodnom jeziku je ljubavna pjesma Hirvat türkisi iz 1588/89. godine od nekog Mehmeda Erdeljca, kojeg Ferenc Toldi neosnovano ubraja u mađarske književnike.⁸

Posljednji izvorni alhamijado tekst je *Fikhul-ibadat* (šerijatsko-pravne norme o izvršavanju vjerskih obaveza) od *Muhameda Seida Serdarevića* (Zenica, 8.12.1882. – Zenica, 25.5.1918), objavljen u Sarajevu 1941. godine, a uopće posljednji objavljeni alhamijado tekst je *Mevlud* od *Hafiz Saliha Gaševića* u redakciji hadži Mehmeda Hadžića, objavljen u Sarajevu 1942. godine.⁹

Arebica kod nas nikada u potpunosti nije izbačena iz upotrebe. Ona je uvijek postojala kod veoma rijetkih pojedinaca, najčešće muslimanskih vjerskih lica, koji su je nje govali, a mevlud, kao najpopularnije djelo alhamijado literature, redovnim preštampavanjem takođe je čuvao arebicu od potpunog zaborava

---

⁸ Dr Smail Balić : *Kultura Bošnjaka*, Muslimanska komponenta, PP: R&R, Tuzla, 1994, str. 101.

⁹ Fehim Nametak : *Bursali Sulejman Čelebi: Mevlud*, Sarajevo, 1973, str.7, (Dalje u tekstu kao: Bursali Sulejman Čelebi)

4.1.1 Odlike alhamijado književnosti

U razdoblju od nešto više od tri i po stoljeća živjela je i razvijala se bosanska alhamijado književnost, pored književnosti na orijentalnim jezicima.

Starost tekstova anonimnih autora, a njih je najveći broj, približno se može odrediti, jer su najvećim dijelom datirani godinom po Hidžri, a ponekad je pored godine ubilježen i dan, i mjesec kad je tekst napisan ili prepisan. Hronolškim redom posmatran razvoj bosanske alhamijado književnosti pruža nam dragocjene podatke o njenom opredjeljenju i o utjecajima pod kojim je ona nastajala.

Prvi izvorni tekst alhamijado književnosti je tekst *Fikhul-ibadat* (šerijatsko pravne norme o izvršavanju vjerskih obaveza) od *Muhameda Seida Serdarevića* (Zenica, 8.12.1882. – Zenica, 26.5.1918), objavljen u Sarajevu 1941. godine, a uopće posljednji objavljeni alhamijado tekst je *Mevlud* od *Hafiz Saliha Gaševića* u redakciji hadži Mehmeda Handžića, objavljen u Sarajevu 1942. godine.¹⁰

---

¹⁰ Bursali Sulejman Čelebi, str. 9.

4.1.2 Ljubavna alhamijado poezija

Posmatrajući alhamijado književnost hronološkim redom, pružaju nam se veoma dragocijeni podaci o njenoj tematici i načinima nastanka.

Najstarije literarno djelo na našem jeziku koje je napisano arapskim pismom jeste ljubavna pjesma *Hirvat türkisi*, odnosno Hrvatska (narodna) pesma. U nekim zbirkama ona se pojavljuje pod naslovom „Ah nevista duša moja“, što je ujedno i njen prvi stih. Ova pjesma napisana je 1588/89. godine i predstavlja značajan historijski i jezički spomenik alhamijado pjesništva kod nas.

Mada orijentalna književnost dosta često obrađuje i ljubavne motive, kod nas je ljubavna poezija dobrim dijelom, ostala van interesa orijentalista. Ukoliko su ovi ljudi i pjevali o temi ljubavi na narodnom jeziku, oni su u jezik unosili toliko orijentalnih izraza da su njihove pjesme postale bilingvalne¹¹ i izgledaju više kao ljubavne pjesme na turskom nego na našem jeziku.¹²

Ljubavna alhamijado lirika se nije u značajnoj mjeri razvijala jer se u to vrijeme mnogo više pažnje posvećivalo pisanju na orijentalnim jezicima. Jedan posebno zanimljiv primjer književnog stvaranja iz ovog perioda su pjesme na narodnom jeziku u kojima ima mnogo turcizama, pa se za njih može reći da su dvojezične pjesme. Najpoznatija iz ovog opusa je pjesma „Čok severim džanum seni“, nepoznatog autora. Ova alhamijado ljubavna pjesma obiluje turcizmima, a razlikuje se od ostalih alhamijado pjesama po tome što su u njoj čitavi stihovi ili dijelovi stihova izrečeni na turskom jeziku.

Mnogi autori koji nisu stekli dovoljno obrazovanje za pisanje te književne vrste, pisali su po uzoru na već napisane pjesme, te se ljubavno alhamijado pjesništvo nije zadržalo dugo.

Ljubavno alhamijado pjesništvo se završava krajem XVIII stoljeća.

---

¹¹ Bilingvizam označava dvojezičnost, odnosno upotrebu dva različita jezika.

¹² Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981., str.10. (Dalje kao: Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti)

4.1.3 Prozna alhamijado literatura

Početak prozne alhamijado umjetnosti počinje dosta kasnije od poetske. Prvi alhamijado prozni tekst zabilježen je 1757/58 godine sa naslovom Sene 1171 (godina 1171) – i to je traktat sa moralnim poukama o lijepom vladanju i vjerovanju. Ovo je jedini prozni tekst koji je sačuvan iz ranijeg perioda, ostali su nastali dosta kasnije u odnosu na alhamijado poeziju. Većina do sada pronađenih proznih tekstova je iz XIX i XX stoljeća. Postoje kraći zapisi na listovima papira, komentari ili podsjetnici i nemaju gotovo nikakvu književnu vrijednost. Literarno slabiji dio alhamijado književnosti su prozni tekstovi, čija je originalnost upitna, a izvori su u orijentalnim knjigama.

Ne obezvrjeđujući ovim ni tekstove ni njihove autore, treba naglasiti da su oni ipak tekstovi naše alhamijado književnosti, čija pojava u principu nije ništa manjeg značaja od bilo koje pismenosti.¹³

Ova vrsta književnosti može biti posebno zanimljiva za lingviste jer se kroz nju može pratiti razvoj književnog jezika bosanskih Muslimana.

Svakako potrebno je spomenuti da se u jednom periodu javilo mnogo štampanih proznih tekstova kroz udžbenike koji su se izdavali i štampali na arebici. Većina ovih udžbenika je vjerskog sadržaja i korištena je za nastavu u školama, od najnižih razreda ili mekteba, pa do viših škola. Početkom XX stoljeća pojavili su se i časopisi koji su štampani arebicom.

Prvi časopis koji se štampao na arebici je *Tarik*, list za pouku i zabavu. Prvi broj ovog časopisa izašao je 1. juna 1908. godine, a urednik mu je bio Džemaludin Čaušević. Štampan je na šesnaest strana. Izlazio je jednom mjesečno, objavljena su dva godišnjaka ovog časopisa 1908/1909. i 1909/1910. godine.

---

¹³ Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti , str. 36.

4.1.4 Mevludi – pjesme u slavu poslanika Muhammeda a.s.

Riječ mevlud (arapski mawlid) u arapskoj upotrebi označava vrijeme, mjesto, ali i proslavu nečijeg rođenja, a posebno rođenja poslanika Muhammeda a.s.. To nije jedini mevlud u arapskoj praksi, jer postoje poznati mevludi u čast drugih poznatih ličnosti, naročito onih za koje se smatralo da imaju znake svetosti. Kod nas je opstao i udomaćio se samo onaj posvećen Poslaniku Muhammedu. Sama proslava mevluda, a time i običaji koji će oko toga nastati, javiće se tek kasnije. Kao datum rođenja Poslanika utvrđen je 12. rebiu-l-evvel (po lunarnom kalendaru računanja vremena) i u tome nije bilo neslaganja među prenosiocima tradicije (sunneta) i svjedocima.

U domen poezije religioznog karaktera spada i mevlud. Ova pjesnička vrsta se sastoji uglavnom od više poglavlja koja govore o Muhammedovom rođenju, životu, njegovoj ulozi poslanika i dr. Kod nas su uglavnom mevludi nastajali dosta kasno, a veći broj ih je na našem jeziku- alhamijado.¹⁴

Osmanlije sa sobom na naše prostore donose i tradiciju pisanja mevluda, u čemu se i naši autori iskušavaju te počinju pisati mevlude u slavu Poslanika Muhammeda a.s..

Izučavanje Poslanikovog života, kao i pisanje njegovih životopisa se smatra veoma dobrim djelom. Tako su nastali mevludi, a jedan od najpoznatijih je Mevlud Sulejmana Čelebije. Pjesma o Muhammedovu rođenju vrlo je raširena kod Turaka, a naročito u obliku koji joj je dao stari osmanlijski pjesnik Sulejman Čelebi.

Osnova većine mevluda koji su napisani na našem jeziku je mevludski spjev autora Sulejmana Čelebije. Autori koji su nakon njega pisali mevlude, krasili su ih svojim pjesničkim izrazima, ali su i neke dijelove mevluda Sulejmana Čelebije doslovno prevodili.

Najpoznatije mevlude kod nas su ispjevali Salih Gašević, Arif Sarajlija, Seid Zenunović, Safvet-beg Bašagić, Rešad Kadić, Musa Ćazim Ćatić, Ešref Kovačević, Nazif Šušević i drugi.

---

¹⁴ Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku, str. 34.

4.1.5 Ilahije – vjerske pjesme u slavu Boga

Vremenom alhamijado književnost sve više poprima vjerski karakter, pa se u skladu sa tim, počinju sve više pisati vjerske pjesme u slavu Boga. Ilahija (*ilahi*) je pjesma ispjevana u slavu Boga. Ona govori o Božijoj milosti, veličini, snazi i moći. U alhamijado književnosti, ilahija pored veličanja Boga, ističe pojedine islamske vrijednosti i obaveze, te put spoznaje Boga. Ovakva vrsta pjesništva je najviše bila zastupljena u tekijama¹⁵ gdje su derviši¹⁶ pisali ilahije inspirisani svojom ljubavlju prema Bogu.

U Osmanskom Carstvu mevlevijske tekije imale su ulogu kulturnih institucija u kojima se prvenstveno gajio poseban osjećaj za izučavanje perzijskog jezika i književnosti. Tekija je imala značajnu ulogu u širenju islama, posebno u prvim stoljećima osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. U prvom periodu tekija je bila obrazovna institucija, a izgradnjom medresa i razvojem školskog sistema njena uloga svodila se samo na okupljanje i duhovni odgoj, te obavljanje obrednih ceremonija.

Najveća inspiracija za pisanje ilahija pjesnicima, pored Kur'ana i sunneta, bila je Mesnevija, djelo Mevlane Dželaludina Rumija¹⁷.

Ilahije koje govore o Božijem jedinstvu su u velikom broju zastupljene u bilježnicama derviša jer su bile njihova redovna lektira.¹⁸

Vremenom je sva alhamijado poezija, pod uticajem sufizma, poprimila obilježja didaktičkog, poučnog karaktera da bi se život ljudi sveo u okvire bogobožnog života. Iz takvog pristupa književnosti javila se posebna pjesnička vrsta – ilahija, pobožna pjesma.

Istaknuto je da je ilahija pjesma kojom se slavi i veliča Bog. Ipak, u alhamijado poeziji ona ima šire i kompleksnije značenje: ona ne predstavlja samo pohvalu i

---

¹⁵ Tekke, im. tekija, mjesto okupljanja derviša, mjesto gdje pripadnici tesavvufa obavljaju svoje ceremonije. (Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti, str. 243).

¹⁶ Derviš (arap. درويش, darwīš; tur., derviş) izraz je koji označava muslimanskog mistika, tj. sljedbenika tesavufa, mističkog učenja o islamu.

¹⁷ Mevlana Dželaluddin Rumi, veliki perzijski pjesnik i mistik. Zbog njegovih književnih radova posebno Mesnevi je svjetska organizacija UNESCO je 1955. godine proglasila Dželaluddina Rumija svjetskim velikanom.

¹⁸ Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku, str.129

glorifikaciju Boga, nego većinom ima obilježje praktičnih uputa o načinu života, o vrijednostima pojedinih islamskih dogmi i vjerskih obaveza, o vjerovanju u njih jer je njihovo izvršavanje samo put do spoznaje Boga, sticanja Njegove naklonosti i konačnog čovjekovog odlaska na drugi svijet. Kako su ilahije vremenom primile ton poučno-odgojne pjesme, na njih često nailazimo u poeziji krajem XVIII i u XIX stoljeća, autori su im ponekad dodjeljivali natpis nasihat¹⁹.

4.1.6 Kaside – poučne pjesme

Kasida je arapska riječ i znači „ono što ima za cilj, što vodi cilju“.

Za razliku od klasične osmanske kaside, u alhamijado književnosti kasida je poučno-moralna pjesma svjetovnog karaktera. I ilahija i kasida su pjesme sa religijskim motivima pa se tako razlikuju od pjesama na orijentalnim jezicima. Nemaju simboliku, te njihov sadržaj ne treba odgonetati, sve je rečeno jasno i izravno. Za razliku od ilahija koje su strogo usredsređene na Boga i religiozni aspekt, kaside još predstavljaju atmosferu društvene i političke sredine, javnog i porodičnog života.

Ova vrsta pjesme je preuzeta iz stare preislamske arapske poezije, gdje je bila najpopularnija pjesnička vrsta koja je odgovarala vremenu, miljeu i potrebama za poeziju starih arapskih plemena.²⁰

Kasida je svoje izvorno značenje pjesme pohvalnice zamijenila u alhamijado literaturi na našem tlu pojmom poučne pjesme, svjetovnog karaktera, za razliku od ilahije, mada etika njenih savjeta u svoje opće-ljudske, općevremene i općeživotne okvire uključuje i religioznu moralku kao dio suvremenog života. Uz etiku koja predstavlja duhovno svjedočanstvo vremena, kao drugi vid sadržine ove pjesme, iz kaside izbija atmosfera društvene sredine i javnog i porodičnog života. Kao pjesma s težnjom odgoja, moralnog i životnog oblikovanja, kasida je načešće namijenjena i upućena omladini. Upute koje se u njoj iznose imaju cilj usmjeravanje mlade

---

¹⁹ *Nasihah* (ar. نصيحة), savjet

²⁰ Fehim Nametak, *Divanska književnost bošnjaka*, Posebna izdanja XXI, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997. str. 17. (Dalje u tekstu kao: *Divanska književnost bošnjaka*)

generacije “pravim putem”, koji sjedinjuje u sebi kako poslušnost roditeljima i starijima, pobožnosti moralne kvalitete, tako i pragmatične dalekovidne preporuke o školovanju i sticanju znanja, te o učenju zanata umjesto besposlice i zabavljanja.²¹

Pored uputa mladima, kaside su pisane i kao pjesme upućene svom stanovništvu. Nastajale su i kaside o važnosti obavljanja vjerskih obreda, te se u njima primjeti dosta oštriji ton, za razliku od kasida upućenih omladini, ali upravo taj ton im daje živost, te sliku svakodnevnog života.

---

²¹ Muhsin Rizvić, *Bosanskohercegovačke književne studije*, Preporod, Sarajevo, 1980, str.224

5 Abdulvehab Ilhamija Žepčak

Sufija, učenjak i pjesnik iz Bosne, Abdulvehhâb ibn Abdulvehhâb (Abdulvehhâb, sin Abdulvehhâbov) čije je derviško, a ujedno i pjesničko ime (*mahlas*) bilo Ilhâmî (ili Ilhamija), rođen je u Žepču 1187. godine po Hidžri što odgovara 1773. godini po gregorijanskom kalendaru²². Datum svog rođenja je naveo u djelu *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-hâšî'in* riječima „...vilâdetim bin juz seksan jedi” što bi značilo „datum mog rođenja je 1187”. Tu je navedeno i njegovo puno ime gdje se vidi da je nosio isto ime kao i otac, pa se nekada i tako potpisivao²³. Otac mu je umro dok je bio vrlo malo dijete. To da je vrlo rano izgubio roditelja, spominje i u svojoj poeziji: „Majke nemam, a pedera (oca) ne pamtim”. Ubijen je 1237. odnosno 1821. po nalogu Ali Dželal-paše u Travniku gdje je i sahranjen.²⁴

Ilhamijino puno ime je:

Šejh el-Hadž es-Sejjid Abdul-Vehhab ibn Abdul-Vehhab Ilhami-baba el-Bosnevi Žepčevi²⁵

S obzirom na to da na tarihu njegovog nišana stoji „*Sejjid el-hâdž Vehhab*”²⁶, kao i na to da na prepisu njegovog divana stoji „Šejh el-Hâdž es-sejjid Abdulvehhâb Ilhamî-baba Bosnevi²⁷”, zaključuje se da je bio gospodin (*sejjid*), hadžija (*el-hâdž*)²⁸, sufijski autoritet i učitelj (*šejh, baba*)²⁹, kao i to da je bio iz Bosne (*Bosnevî*).

Kako je smatrao da je njegova poezija plod božanskog nadahnuća, uzeo je pjesnički pseudonim *Ilhami* (nadahnuti) po kojem je bio poznat širom Bosne.³⁰

---

²² Kasim Dobrača, „Tuhfetul-musallin ve zubdetul-hâšî'in od Abdul-vehhaba Žepčevije Ilhamije, u *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga II-III, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1974, str. 42 (u nastavku teksta „Dobrača“)

²³ Dobrača, str. 42.

²⁴ Dobrača, str. 42.

²⁵ شيخ الحاج السيد عبد الوهاب بن عبد الوهاب الهامي بابا البوسنوي رُپچہ وي

²⁶ Dobrača, str. 42.

²⁷ Dobrača, str. 42.

²⁸ To nam govori da je obavio petu islamsku dužnost – hodočašće – odlazak na Hadž.

²⁹ Dobrača navodi da je titula „*baba*” – što doslovno znači otac, a u ovom vjerovatno kontekstu označava duhovnog oca, šejha koji se stara o svojim dervišima, muridima – bila korištena od strane bektašija, ali da su je koristili i pripadnici drugih derviških redova. To je bio počasni naziv za Ilhamiju.

³⁰ Dobrača, str.47

On je u svojim pjesmama govorio o vremenu u kojem je živio, odnosno periodu s kraja XVIII i početka XIX stoljeća, kada se Osmansko carstvo nalazilo u krizi, te kada su se dešavale značajne političke, kulturne i prosvjetne promjene. Turska je započela sa reformama koje su loše utjecale na Bosnu, te su se počeli javljati pjesnici koji su otvoreno pisali o svome nezadovoljstvu stanjem u državi.

On svojom pjesničkom riječju, naročito na narodnom jeziku, razotkriva svu bijedu i jad svoga vremena, iznosi nepravde i zahtijeva borbu protiv nasilja. Veoma je zanimljivo da osoba koja pripada ulemi vrlo oštro kritikuje vjerske autoritete kojima spočitava fanatizam i konzervativizam. Jednom riječju, ustaje protiv neznanja i nasilja kod duhovnih i svjetovnih predstavnika vlasti.

5.1 Formalno i vjersko obrazovanje

Ilhamija kao narodni prosvjetitelj pisao je dijelom, na govornom jeziku da bi ga razumjeli najširi slojevi koji nisu poznavali orijentalne jezike. Svojom poezijom on je nastojao poučiti, opomenuti, ali i kritikovati pojave u svom okruženju, kao i nosioce vlasti. Stoga, njegove poeme reflektiraju društvene prilike vremena u kome je živio. Ilhamija je muslimanski pjesnik tragične sudbine i jedan od stvaralaca koji su stradali zbog otvorene kritičke riječi. Mnogi književni kritičari i historičari književnosti citirali su i komentirali Ilhamijine pjesme, a najviše onu pod naslovom „Čudan zeman nastade“ kao ponajviše njemu svojstvenu pjesmu u kritičkom tonu.

U istraživanju nivoa obrazovanja koje je Ilhamija stekao kao izvor poslužilo je djelo koje je „*Tuhfetu'l-Musallîn...*“ kojeg je obradio Kasim Dobrača, te idžazetnama³¹ koju je obradio Muhamed Ždralović. Na osnovu spomenutih izvora, vidljivo je da se školovao u *Žepču*, *Fojnici*³² i *Tešnju*³³. Na početku djela *Tuhfetu'l-Musallîn* pjesnik spominje profesora *El-hadž Kerimî* (vjerovatno Haždićerimović ili Hadžićerimić) o kojem do danas nema podataka³⁴. Kako su u *Žepču* u 18. stoljeću djelovali mekteb i

---

³¹ To je rukopis orijentalne zbirke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti No. 7.

³² *Žepče* i *Fojnicu* spominje Dobrača, str. 44.

³³ Muhamed Ždralović, „Abdulvehhab ibni Abdulvehhab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga V-VI, Sarajevo, 1978, str. 128. (dalje u tekstu: Ždralović)

³⁴ Dobrača, str. 44.

medresa uz Ferhadiju džamiju, moguće je da je Ilhamijin profesor bio tada jedini poznati hodža Hadži Ahmed ef. Karahodža, sin Abdullaha ef. Karahodže³⁵.

Idžazetnama koju mu je izdao u tešanjskoj medresi profesor Abdullah Čankari el-Ensari, služila je Ilhamiji kao potvrda da je savladao nauke koje je slušao pred Čankarijem, te da se može dalje baviti njihovim izučavanjem i podučavanjem drugih. Iz samog teksta se vidi da je kod njega Ilhamija slušao *hadis, tefsir, fikh i usul*³⁶. Idžazetnama je pisana *nesh* pismom na arapskom jeziku, izuzev naslova koji je na turskom.³⁷

Ilhamija je bio pripadnik nakšibendijskog derviškog reda.³⁸ Pretpostavlja se da je njegov šejh mogao biti *šejh Abdurrahman Sirri-baba*³⁹ ili *šejh Husein-baba Zukić*, jer su obojica djelovali u 18. stoljeću u Fojnici, a prema Hadžijamakoviću, vjerovatnije je da je to bio šejh Sirri-baba, jer je Hasan-baba umro 1800. god⁴⁰.

---

³⁵ Dobrača, str. 45.

³⁶ *Hadis* – nauka koja se bavi istraživanjem onoga što je preneseno od Božijeg poslanika Muhammeda a.s.; *Tefsir* – nauka koja se bavi tumačenjem Kur'ana; *Fikh* – islamsko pravo, jurisprudencija; *Usul* – principi islamskog prava.

³⁷ Ždralović, str. 128 - 140.

³⁸ Dobrača, str. 42.

³⁹ Abdurrahman Sirrija (Tajanstveni) (1775.-1847.), nije samo bio veoma učeni i cijenjeni šejh, nego i veoma talentirani tesawwufski pjesnik na turskom jeziku, a pisao je i na bosanskom. Šejh Sirrija je osnovao tekiju na Oglavku kod Fojnice, koja je postala prava katedra za izučavanje tesawwufa s njegove misaone strane.

⁴⁰ Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija: život i djelo*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, El-Kalem, 1991, str. 13. (Dalje u tekstu kao: Hadžijamaković)

5.2 Djela Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka

Abdulvehab je jedan od rijetkih autora u Bosni i Hercegovini koji je istovremeno pisao i na orijentalnim jezicima, turskom i arapskom, ali i na bosanskom jeziku. Njegov poetski opus obuhvata više od 100 pjesama moralno-didaktičkog i mističkog sadržaja, napisanih na orijentalnim jezicima. Kasim Dobrača navodi da „sve ono što je on pisao odiše iskrenošću, toplinom i jakom željom da se time probudi i oživi vjerski moral njegovih suvremenika i da se uklone razne mane, slabosti i grijesi u koje su oni bili ogrezli.“⁴¹

Ilhamija, kao najplodniji autor alhamijado književnosti u Bosni koji je pisao i poeziju i prozu, za svog života je napisao tri djela, dva u prozi i jedan u stihu:

1. *Tuhfetu'l-musallîn ve zubdetu 'l-hâšî'in*⁴² (Dar i poslastica onima koji se klanjaju Bogu),

2. *Alhamijdao Ilmihal* – Vjeronaučni udžbenik na bosanskom jeziku,

3. *Divan* – zbirka poezije na bosanskom, turskom i arapskom jeziku (*Divâni Šejh el-Hadž, es-Sejjid Abdulvehhab Ilhami-baba el-Bosnevi* – Zbirka poezije šejha Hadži Sejjid Abdulvehaba Ilhami-babe Bošnjaka). Poezija na bosanskom jeziku spada u ovu grupu jer joj je cilj da dopre do širih narodnih masa i uputi im savjet.

U proznim djelima Ilhamija objašnjava osnove islamskog vjerovanja, ukazuje na obavezne vjerske propise i poučva obične muslimane kako će postupati u određenim životnim situacijama što i jest primarno svrha „nauke o stanjima“ – Ilmihal. Svojim sugrađanima muslimanima Ilhamija očinski mudrim savjetima nastoji približiti vjeru, potaknuti ih na učenje i upozoriti na štetne i negativne posljedice koje očekuju onoga koji zapostavi i nemarno se odnosi prema vjerskim obavezama. To je cjeloživotno znanje koje Ilhamija ne nudi samo maloljetnim polaznicima mekteba, čini se njima najmanje, već je namijenjeno omladini i starijim generacijama. Uz uobičajene savjete o pobožnosti i ahlaku, primjetno je da Ilhamija posebnu pažnju poklanja izboru bračnog druga i drugim društveno korisnim poslovima, pri čemu se ne ograničava samo na

---

⁴¹ Dobrača, str.52.

⁴² *Tuhfa al-musallîn wa zubda al-hâšî'in* (تحفة المصلين و زبدة الخاشعين)

preporuke iz vjere, već obilno koristi narodnu mudrost blisku njegovim sunarodnjacima.⁴³

5.3 Smrt Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka

Pred kraj Ilhamijinog života opšte stanje u Osmanskom carstvu karakteriziraju krize i dekadencija što se pogotovo odrazilo stanje u Bosni, koja je bila granična pokrajina između Evrope i Osmanlija. U tom periodu u Travniku je namjesnik bio Ali Dželal-paša koga je Ilhamija isprva pohvalio u svojim stihovima, vjerovatno se nadajući da će se imenovanjem novog namjesnika situacija u Bosni promijeniti na bolje:

Dželal paša je čisti tvoj rob,

nastoji da bude pravdan.

Gazijo! Hudoj Bosni ti si sada dat

Džellalova sablja Tvoj je dar.

*Ti si taj koji pruža pomoć.*⁴⁴

Ubrzo nakon toga, nepravdičnost ovog namjesnika je izašla na vidjelo, pa je Ilhamija otvoreno, oštro i hrabro osudio njegov način vladanja. Paša je pozvao Ilhamiju iz Žepča u Travnik, a Ilhamija, predosjećajući šta će se desiti, oprostio se od svojih bližnjih. Kako navodi Hadžijamaković, to što se zbilo u Travniku može se samo pretpostaviti. Prema usmenim predajama, Ilhamiji je bilo ponuđeno da se odrekne svojih pjesama, što je on odbio, pa je zbog toga ubijen u travničkoj tvrđavi.⁴⁵ Također on kaže da je razlog za ovo ubistvo najvjerovatnije bila pjesma od trinaest četverostiha od kojih prvi glasi:

---

⁴³ Elvir Duranović, „Alhamijado ilmihal Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XVIII, Sarajevo, 2017, str.276.

⁴⁴ Hadžijamaković, str. 20.

⁴⁵ Hadžijamaković, str. 20-21.

*Čudan zeman nastade,
Sve zlikovac postade,
Din dušmanin ustade:
Šta se hoće zaboga?*

U ovoj pjesmi za koju se pretpostavlja da je jedna od njegovih posljednjih, ako ne i posljednja, Ilhamija oštro kritikuje predstavnike uleme. Vezirima i pašama također upućuje slične poruke, ali s manjom oštrinom nego ulemi⁴⁶

Nakon ovakve smrti jednog prosvjetitelja i bogougodnika, među bosanskim narodom nastale su usmene predaje i legende o njemu.⁴⁷ Ilhamijin prvi mezar se nalazio u turbetu blizu bivše željezničke stanice i bivše bolnice u Travniku. Tokom sprovedbe regulacionog plana, turbe je porušeno 1959. god. Tijelo sa nišanima je preneseno u turbe u Potur-mahali gdje se i danas može posjetiti⁴⁸. Tekst tariha, hronograma na nišanu Ilhamijinog mezara je siljedeći:

*On (Bog) je vječno živ!
u času kad je u vječnost preselio
Ostadoše u tuzi njegovi prijatelji.
Sebi je otvorio vrata Božije milosti i perivoja rajskog.
A primjer mu se nije mogao naći u njegovo vrijeme.
Zlonamjerno su ga obijedili mnogi lašci.
Kada je njegovom nježnom životu prispjela jesen
Ispio je smrtnu čašu Kevsera
I umro mučeničkom smrću
Sejjid hadži šejh Vehhab.
Godine 1237. (1821-23.)⁴⁹*

---

⁴⁶ Hadžijamaković, str. 22.

⁴⁷ Hadžijamaković, str. 22.

⁴⁸ Hadžijamaković, str. 24.

⁴⁹ Hadžijamaković, str. 26.

6 Didaktička dimenzija u alhamijado književnosti

Didaktička književnost (starogrčki: διδακτικός = poučan) obuhvata ona književna djela čija poučna tendencija odnosi prevagu nad umjetničkim izrazom, a javlja se u sva tri književna roda: drami, epici i lirici.⁵⁰

Oduvijek se pokušavalo da se pouke životnog iskustva i životne mudrosti prenesu u poetsko ruho, ali se ujedno i pokazalo da nije nimalo lako takvu pouku objediniti sa estetskim vrijednostima književnosti, već da didaktika često upravo razara poetske elemente. Uobičajeno je da se didaktička književnost sa stanovišta danas važećih estetskih mjerila ocjenjuje kao neliterarno područje književnosti, što nije bio slučaj u doba antike i u srednjem vijeku kada se praktična korisnost udruživala sa umjetničkom vrijednošću (*prodesse et delectare*). Didaktička književnost počinje kod svih naroda na onom stepenu njihovog razvoja kada se nauka još nije osamostalila, već se njeguje zajedno sa umjetnošću, uz to, u doba isključivo usmene književnosti, stih je ujedno služio i kao pomoć u pamćenju.⁵¹

Pojam koji uvijek vežemo za didaktiku je moral. Moral je u najširem smislu oblik društvene svijesti, skup nepisanih pravila, običaja, navika i normi koji su prihvaćeni u životu neke zajednice. Moral i didaktika se zajedno provlače kroz skoro sva djela alhamijado književnosti.

Većina moralno-poučnih pjesama koje su nastajale dobile su naziv *nasihati*. To su najčešće bile pjesme koje su svojim sadržajem upućivale narod na lijepo ponašanje, odgoj, vjerske obaveze koje se trebaju izvršavati, ali i vjerske zabrane kojih se trebalo pridržavati.

Kako su ilahije ponajčešće poprimile tipičan ton poučne-odgojne pjesme, a na njih često nailazimo u poeziji potkraj XVIII i u XIX stoljeću, i sami autori su im zato ponekad stavljali natpis pjesmi *nasihat*, što znači *savjet*.⁵²

---

⁵⁰ Dragiša Živković, *Rečnik književnih termina 2. izd.*, Nolit, Beograd, 1992, str.119. (Dalje u tekstu kao: Živković)

⁵¹ Živković

⁵² Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, str.28.

Nasihati su bivali i dijelom kaside u kojoj su se, pored pohvala određenoj osobi, nalazili i korisni savjeti za čitaoce.

Pouka je bitno obilježje ukupnog korpusa alhamijado književnosti u Bosni i Hercegovini. Negdje je taj ton zatumljen, a u nekim pjesmama je preovladavajući. U njima se, najčešće, pjesnik obraća mladim naraštajima da bi ih uputio u istinske vrijednosti. U moralno-poučnoj poeziji općenito se upućuju savjeti pa su neke od pjesama i naslovljene kao *nasihati* (savjeti) tonom u kome nema prijetnje, zastrašivanja niti proklinjanja, čovjeku se prilazi blago, sa porukom koja se lahko prima. Zato su ove pjesme bile omiljene u narodu.⁵³

Moralne poruke koje su se često krile u ilahijama, imale su svjetovni karakter. Takve ilahije su se znatno razlikovale od onih pisanih u slavu Boga, s ciljem zadobijanja Božije milosti. One nisu stilizirane, niti uljepšavane, nego su pisane tako da bi što prije svojim sadržajem zadobile prosječnog čovjeka.

U proznim tekstovima, koji se u alhamijado literaturi javljaju kasnije nego poezija, tek sredinom XVIII stoljeća, didaktički ton je vrlo prisutan, te se razvija od vjerske pouke kao primarnog zahtjeva, ka konkretnim svakodnevnim situacijama. Abdulvehab Ilhamija, Žepčak u priručniku „Ćitab od Žepčevije“ tematizira uzuse islamskog vjerovanja ali se ne ograničava samo na taj aspekt života. U predstavi raja, na primjer, veli da su njegova tri znaka: vjerovanje, posao znanog i lijepa ćud.⁵⁴

Dakle, put u džennet utire i znanje kao vrlo bitna preporuka. Pored navedenog, čisto didaktičkog štiva, elemente pouke nalazimo i u drugim vrstama ove književnosti - u ilahijama i kasidama. Iako je u njima interes pjesnika pomaknut ka višim ciljevima, nije uvijek isključen ni svakodnevni život.⁵⁵

Bitna karakteristika didaktičke alhamijado književnosti jeste da je njome obuhvaćen čovjek u svojoj cjelovitosti, kao nezaobilazna odlika islamskog kulturnog

---

⁵³ Muhamed Huković, *Zbornik alhamijado književnosti*, Preporod, Sarajevo, 1997., str.85

⁵⁴ Minka Memija, Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnosti, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XVII-XVIII, Sarajevo, 1996, str.267-272 (Dalje u tekstu kao: Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnosti)

⁵⁵ Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnost, str.270.

sistema u kome duhovno i tjelesno nisu u opoziciji, nisu suprotstavljeni jedno drugome, štaviše, oni su komplementarni. Ovdje se, dakle, znanje ne razumijeva kao apstraktni zbir pojmova, ono nije i ne može biti shvaćeno, razumijevano izvan i iznad najkonkretnijih životnih činjenica. A to upućuje na zaključak da se u islamskoj kulturi znanje stiče na konkretnim životnim manifestacijama i da istovremeno služi oplemenjivanju svakodnevnice, postizanju višeg kvaliteta života. Nema, dakle, dualiteta duh - tijelo, ono što je netjelesno, apstraktno, nije znanje, ono se stiče tek komunikacijom ukupnog bića čovjekovog sa konkretnim svijetom.⁵⁶

7 Ilahije Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka

Kako je već u pomenuto, Abdulvehab Ilhamija Žepčak je jedan od najplodnijih autora alhamijado književnosti. On je bio autor ilahija koje su svojim sadržajima snažno utjecale na tadašnje recipijente, ali i pozivale ih na razmišljanje, kritiku i pobunu protiv nepravde u kojoj se nalazila Bosna u XVIII stoljeću. Ilhamija je bio prosvjetitelj, učitelj, zaštitnik, ali i glas obespravljenih ljudi, čije je oružje u rukama bilo pero, kojim je želio promijeniti svijet na bolje. Njegova djela su bila čitana i u tekijama, ali i među običnim stanovništvom.

Spomenuti pjesnik je živio daleko od dvora i lagodnog života, te njegove kaside nisu imale za cilj da zadive vladara niti da se takmiči sa nekim od pjesnika. Njegovi recipijenti su bili većinom neobrazovani, neuki ljudi, kojima se on obraćao prostim i jednostavnim jezikom, u pjesmama na bosanskom jeziku. On nije koristio dubokoumne izraze, kompleksne teme niti se poigravao značenjima, njegove riječi su bile jednostavne, nedvosmislene kako bi utjecale na društvo.

Svi Ilhamijini tekstovi mogli bi se podijeliti u dvije tematske cjeline: didaktički, odnosno poučni i duhovno-mistički. Prozni radovi pripadaju uglavnom ovoj prvoj grupi. U njima je primaran savjet, pouka, uputa, a tek uz tematiziranje vjerskog nauka autor razmišlja o čovjeku i smislu njegovog ovozemaljskog života. U ovu grupu spadaju i njegove pjesme na bosanskom jeziku.⁵⁷

---

⁵⁶ Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnosti, str.271.

⁵⁷ Hadžijamaković, str.38

Jedna od ilahija, Abdulvehaba Ilamije Žepčaka, koja u sebi nosi didatičku poruku je i ilahija „Hajde, sinak, te uči“, u kojoj pjesnik direktno poziva recipijenta na sticanje znanja i obrazovanje, što je ujedno jedna od dogmi islama. Ova pjesma uistinu predstavlja prosvjetiteljski manifest jednog muslimanskog intelektualca na narodnom jeziku. Stihovi ove pjesme su kratki, jasni i koncizni, te pjesnik direktno, imperativom, savjetuje recipijenta, poziva i ukazuje na vrijednost znanja, nauke i vjere. On, također, koristi poređenja, metafore i hiperbole, kako bi pokazao važnost svojih savjeta, ali i rizike sa kojima se čovjek može susresti ne bude li ih uvažio.

Pjesma je direktno vezana sa učenjima islama i savjetima koji se nalaze u Kur'anu, ali i onima koje je Poslanik a.s. učio svoje savremenike. Autor u cijeloj pjesmi koristi turcizme, od kojih su se neki i do danas zadržali u govornom jeziku. On koristeći narodni govor, postaje blizak narodnoj masi, te njegovi savjeti bivaju jednostavni za prihvatiti i primjeniti.

U nastavku rada predmetom analize bit će dvije ilahije alhamijado pjesnika Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka, pod nazivom „*Hajde, sinak, te uči*“ i „*Boga traži i plaći*“, u kojima je istaknuta didaktička poruka, te koje su dominantno poučnog sadržaja. Kroz njih autor nastoji uputiti recipijenta u islamske vrline, savjetovati ga, inspirisati, te podučiti načelima islama. Obje ilahije temelje nose u islamskoj tradiciji, te se u njima očituje didaktička dimenzija pjesnikovih stihova.

7.1.1 Analiza poeme „Hajde, sinak, te uči“

Spomenuta poema započinje sljedećim stihovima:

Hajde, sinak, te uči,

Po sokaku ne trči,

Svoje srce poturči⁵⁸

To je ni'met⁵⁹ najveći.

U ovoj pjesmi Abdulvehaba Ilamije Žepčaka, naslovljenoj kao *Nasihati* u izvornom tekstu, dominira didaktički ton. Naime, direktno poziva recipijenta na prvu Božiju zapovijed, koja je objavljena Muhammedu a.s. u kur'anskoj suri El-Alek, a to je „Čitaj (uči) u ime Gospodara tvoga!“. Pjesnik je sugerisao da se vrijeme ne treba uzaludno i beskorisno provoditi, nego da čovjek svoje srce treba očistiti, ukrasiti najljepšim osobinama, jer je upravo to blagodat najveća. Termin „poturčiti⁶⁰ srce“ mogao bi se tumačiti kao ispuniti srce islamom, te prihvatiti vjeru islam kao jedinu istinu. Samo čovjek koji istinski svojim srcem prihvati vjeru, može je ispravno razumjeti i postupati u skladu sa njenim dogmama. Kao preduvjete za takav put Ilhamije posebno ističe učenje i spoznaju:

Ko je džahil⁶¹ i neznan,

Sam je po sebi nesretan,

Kod Boga je grehotan,

Kod svijeta sramotan.

---

⁵⁸ Učiniti muslimanom

⁵⁹ *Ni'met*, ar.blagodat

⁶⁰ Prelazak kršćana u islam pod Osmanlijama često se naziva *poturčivanje* ili *turkizacija*. Poturčivanje se ne odnosi samo na islamizaciju kršćanskog (nemuslimanskog) pučanstva, nego i na promjenu narodnog i nacionalnog identiteta.

⁶¹ *Džahil*, ar.neznalica

U navedenim stihovima, pjesnik vođen vlastitim ubjeđenjima, naglašava da neznanje i odbijanje stjecanja znanja predstavljaju ličnu nesreću i suprotstavljanje Božijim naredbama, a takav čovjek ne može biti sretan. Odbijanje Božije zapovijedi izaziva Božiju srdžbu, a biti neznalica pored mogućnosti sticanja znanja, je doista sramotno. Takav pjesnikov stav u skladu je s islamskom tradicijom koja također podcrtava značaj nauke i znanja:

„Nauka je temelj i život islama, pa ko nešto nauči, Allah će mu nagradu uvećati, a ko nauči i prema znanju postupi, Allah će ga podučiti onome što nije znao.“⁶²

Uči sinak, i piši,

A skakučući ne griši,

Jer kad budeš još viši,

Kajat ćeš se po duši.

Kako su autori ilahija svoje *nasihate* upućivali najčešće omladini, i Ilhamija se ovim stihovima obraća upravo omladini, oslovljavajući mlade naraštaje sa „sinak“ te savjetujući ih da svoje vrijeme ne provode u grijesima koji se nalaze oko njih, a za koje bi se mogli kajati kada odrastu. On se narodnim govorom pokušava približiti mladima, te omiliti im učenje koje smatra jednim od temeljnih dužnosti muslimana.

Vjerski obrazovan čovjek svoje vrijeme neće provoditi u grijehu, nego u činjenju dijela koja će ga približiti Božijem zadovoljstvu. Autor u stihovima koristi imperativ, čime uspostavlja bliskost s recipijentom i ističe ozbiljnost svojih savjeta koje on, kao stariji, iskusniji i mudriji, upućuje mlađim naraštajima.

---

⁶² Hadis bilježi Ebu Šejh od Ibn Abbasa

Puno odveć ne spavaj,

U mekteb prispivaj,

Po silima ne hodaj,

Dobro ders⁶³ nagledaj,

U navedenim stihovima može se prepoznati utjecaj dove i hadisa Allahovog poslanika Muhammeda a.s. glasi :

„Moj Allahu, podari mome ummetu bereketa u ranjenju!“⁶⁴

Sati nakon sabah namaza su u islamu definisani kao najproduktivnije vrijeme za ispunjavanje obaveza i stvaranje radnih navika koje će ostaviti pozitivne posljedice na cijeli čovjekov život. Vjerovatno inspirisan takvim Poslanikovim stavom, pjesnik poziva narod da vrijeme ne provode spavajući mnogo, nego da idu ka traženju nauke, pažljivo slušajući časove. Također, u mnogim hadisima je zabilježeno da je Poslanik a.s. kritikovao provođenje vremena u okupljanjima (sijelima) u kojima se najčešće razgovara o beskorisnim temama, vodeći se time, Ilhamija upozorava recipijenta da se kloni takvih okupljanja.

Ko u mekteb⁶⁵ nabrži,

A iz njega ne bježi,

Već učenje on traži,

Svakome je najdraži

---

⁶³ *Ders*, ar. čas, lekcija

⁶⁴ Hadis bilježi Ebu Davud i ocjenjuje se vjerodostojnim (sahih)

⁶⁵ *Mekteb*, ar. mjesto za pisanje. U Osmanskom periodu „mekteb-i sibyan“ je bio osnovna škola u kojoj su djeca učila čitati i pisati, te stjecala osnovne pojmove iz fikha, akaida, matematike, geografije, historije i ahlaka.

Ilhamija je vjerski prosvjetitelj i njegova intencija je da stalno poučava. On ove stihove kao da posvećuje djeci, učeći ih lijepom ponašanju koje će ih kasnije učiniti omiljenima u društvu. Također i ovdje su pjesnikovi stavovi utemeljeni na islamskoj tradiciji jer tražiti znanje je ono što je i sam Poslanik a.s. pohvalio i spomenuo u svom hadisu.

“Stvarno, meleki spuštaju svoja krila na osobu koja traga za znanjem jer im je drago to što ona radi.”⁶⁶

Slušaj hodžu i mater,

Nemoj biti ko vjetar,

Jer biće ti u dobar,

Udriš nosom u duvar.

Navedeni stihovi zagovaraju poštovanje autoriteta što se opet temelji na islamskim principima poslušnosti, poštovanja i dobročinstva starijima. Lijep odnos prema starijima je ono što je i sam Poslanik a.s. pokazivao svojim ponašanjem, pa su mnogobrojni primjeri u kojima im on daje prednost, te se na najljepši način odnosi prema njima.

Pjesnik, također, u opisu čovjeka koristi metaforu⁶⁷ vjetra i time ga opominje da se ne diže visoko i neobuzdano - poput vjetra, kako ne bi trpio posljedice. Poznavajući tesavvufsku⁶⁸ orijentaciju autora, možemo zaključiti da on savjetuje recipijenta da svoj ego kontroliše i obuzda.

---

⁶⁶ Hadis bilježe Ahmed, Ibn Hibban i Hakim i ocjenjuju ga vjerodostojnim (sahih).

⁶⁷ *Metafora* - naziv za stilsku figuru upotrebljavanja riječi u prenesenom ili slikovitom smislu. Metafora je u mnogo čemu stvaranje novoga, izražajnijeg i sadržajnijeg jezika.

⁶⁸ Izraz „*Tesavvuf*“ - infinitiv od pete vrste glagola od arapske riječi „*suḥ*“ (vuna) u značenju – biti mistik, sufija - upotrebljavao se u svom simboličnom značenju kao naziv za pobožne ljude i askete prvog stoljeća po hidžri, budući da su ovi živjeli skromno i nosili grubu vunenu odjeću. Pored toga što je i Muhammed a.s. zabranjivao ekstremizam i pretjerivanje u molitvi, historičari preteče *tesavvufa* nalaze i među

*Dobro klanjaj i robuj,
Dragom Bogu zafaljuj,
Ne griši se, ne luduj,
Što ne valja ne miluj.*

Ilhamija ovim sažetim stihovima koji su iskazani u imperativu direktno poziva na izvršavanje Božije zapovijedi - obavljanje namaza. Namaz se u Kur'anu spominje na više od stotinu mjesta, te su mnogobrojni hadisi koji govore o njegovoj vrijednosti. Bez potpunog obavljanja namaza ni robovanje Allahu dž.š. ne može biti potpuno, pa autor ova dva pojma zajedno spominje. Također, taj autorov stav zasnovan je i na islamskoj tradiciji gdje se kaže:

”Zaista je između čovjeka i kufra i širka ostavljanje namaza“⁶⁹

Zahvalnost Allahu na Njegovim blagodatima je suština pokornosti Njemu, što naglašava i sam kur'anski ajet :

”I ako biste Allahove blagodati brojali, ne biste ih nabrojali. Čovjek je, uistinu, nepravedan i nezahvalan”⁷⁰

Autor savjetuje recipijenta da se kloni od pokuđenih djela jer je njegov cilj da se svaki čovjek upotpunosti usavrši u činjenju dobra, a napuštanju zla. Ove stihove i pjesnikovo razmišljanje potkrepljuje sljedeći hadis:

„Ono što će najviše ljude uvoditi u džennet jesu bogobožnost i lijepo vladanje.“⁷¹

Muhammedovim drugovima, koji su naginjali asketizmu. (O tome vidjeti više, Džemaludin Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama*, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja XVI, Sarajevo 1986).

⁶⁹ Hadis bilježi muslim

⁷⁰ Kur'an, 14:24, preveo sa arapskog jezika Besim Korkut, Hadimu - 1 – Haremejni – š – Šerifejni – 1 – Melik, Medina Munevvera, 1992. (Dalje u tekstu: Naziv sure : broj ajeta)

⁷¹ Hadis bilježe et-Tirmizi i el-Hakim

*U besjedi budi blag,
A ne viči ti ko vrag,
Pa da budeš svakom drag,
Da ne reknu: pas mu trag!*

Ilhamija savjetuje blagosti koja je priželjkivana osobina vjernika muslimana. Blagost i miroljubivost su osobine je imao i Poslanik a.s., koji je bio uzor Ilhamiji. Didaktički ton poeme upućuje da bi svaki pojedinac trebao ostaviti pozitivan utjecaj na okolinu, te svojim lijepim primjerom unijeti promjene u društvu. Tim osobinama je Abdulvehab Ilhamija učio svoje savremenike, a isti savjeti nalaze se i u islamskoj tradiciji:

“Kome bude data blagost, dato mu je dio dobra...”⁷²

*Nemoj psovati nikoga,
Makar bio za toga,
Moreš bit' i bez toga,
Svak će doći pred Boga.*

*Nemoj ništa lagati,
Nemoj sebe faliti,
A ni drug kaljati,
To su ružni hasleti⁷³.*

---

⁷² Hadis bilježi et-Tirmizi

⁷³ Haslet, ar.osobina, osobenost

Didaktička dimenzija posebno se očituje u navedene dvije strofe gdje Abdulvehab Ilhamija, ponovo koristeći imperativ kao zapovijedni glagolski način, direktno obraća recipijentu ukazujući na važnost lijepog ponašanja prema svakome. On nastoji popraviti međuljudske odnose, savjetujući da se nikada ne treba ružno ophoditi prema drugoj osobi, pa ni onda kada ona nije bila upravu. Vrijeme u kojem je on pisao je vrijeme kada se nalazila velika netrpeljivost među ljudima, pa čak i među obrazovanima. To je bilo vrijeme nezadovoljstva i nepravde, ali je pjesnik pokušao ukazati na važnost istine i poniznosti, u bilo kojoj situaciji i vremenu. Autor, inspirisan životom Poslanika a.s. i njegovom borbom za pravdu, savjetuje da se prema svakome bude pravedan, te da čovjek nije taj koji treba suditi ljudima. Tu je posebno istaknuta vrlina skromnosti što je utemeljeno i u islamskoj tradiciji s obzirom da je Poslanik a.s. u hadisu rekao:

„Ko želi da se isključivo uzdigne na ovom svijetu, Allah će ga za toliko, ili još više, poniziti na na ahiretu.“⁷⁴

Nemoj se ti krivo klet,

Da ti daju cio svijet,

Jer, ćeš, sinak, umrijet,

Vel'ku muku podnijeti,

Nastojeći uputiti svoje recipijente u islamske vrline pjesnik ih u navedenim stihovima upozorava na pokuđena djela kakvo je krivokletstvo koje je veliki grijeh. Prema islamskom učenju kletva ne smije biti lažna, te čovjek koji ju izgovara mora biti svjestan obaveze koju ona nosi. Lažno zaklinjanje je osobina licemjera koji nose najgore osobine. Takav stav, također je zasnovan na islamskoj tradiciji, hadisu:

"Ko se zakune lažnom zakletvom preko koje će zakinuti pravo i imetak muslimana, takav će Allaha sresti a On će na njega biti srdit"⁷⁵

---

⁷⁴ Hadis bilježi Taberani

*Putem iduć ne jedi,
Ništa, sinak, ne kradi,
O zijanuu ne radi,
Ocu srca ne hladi.*

Među poučnim savjetima pjesnika svakako je uputa recipijentu da se uzdržava od krađe koja je u bilo kojem obliku i na bilo koji način je veliki grijeh i nešto čega bi se svaki čovjek morao kloniti. Za ovaj prijestup postoji sankcija na ovome svijetu, ali i velika kazna na Ahiretu⁷⁶. Takav stav pjesnika temelji se i na ajetima Kur'ana Časnog gdje se kaže:

*Kradljivcu i kradljivici odsijecite ruke njihove, neka im to bude kazna za ono što su učinili i opomena od Allaha! A Allah je silan i mudar.*⁷⁷

U narednim stihovima pjesnik zadržava didaktički ton te savjetuje na udaljšavanje od pokuđenih dijela.

*Kad uzideš ne trči,
Možeš zube potučii,
Ni u koga ne tiči,
Jer ti može šta reći.*

---

⁷⁵ Hadis bilježe Buhari i Muslim

⁷⁶ Ahiret (ar.: 'الأخرة') je u islamu naziv za "onaj" ili "budući svijet".

⁷⁷ El-Maide, 38.

Nemoj nosa kopati,

Ni ćitaba⁷⁸ šarati,

Ni haljina kaljati,

Ni otkrivat sramoti.

Već na prvi pogled je očigledno da su navedeni stihovi upućeni, prije svega, djeci i vjerovatno su plod neposrednog pedagoškog iskustva autora. Stoga on, opet naglašava važnost lijepog ponašanja i odnosa prema drugima, te savjetuje da se čovjek ne zamara nepotrebnim informacijama i svoje vrijeme uzalud ne troši raspravljajući o temama koje mu ne mogu donijeti nikakvo dobro. Uporište takvih savjeta opet je moguće pronaći u islamskoj tradiciji, odnosno hadisu:

“Od čovjekovog lijepog islama jeste da se kloni onoga što ga se ne tiče.”⁷⁹

U navedenim stihovima autor govori o obavezi sakrivanja sramote, što je i sam Poslanik a.s. u svom hadisu napominjao.

„A ko sakrije (sramotu) muslimana, Allah će sakriti (njegovu sramotu) i na dunjaluku i na ahiretu.“⁸⁰

Pomenuta dva hadisa, prenosioci i tumači hadisa smatraju veoma važnim za odgoj i život u islamu. U ostavljanju onoga što se čovjeka ne tiče i sakrivanju tuđe sramote krije se velika nagrada, jer svaki čovjek treba težiti ka usavršavanju sebe i svoje vjere, ne osvrćući se na tuđe grijeh i mane.

---

⁷⁸ *Ćitab*, ar. kitab, knjiga

⁷⁹ Hadis bilježi Ebu Hurejre

⁸⁰ Hadis bilježi Muslim

*Primaj lijep ponašaj,
S arszom⁸¹ se ne miješaj,
Starijeg poslušaj,
Makar bilo u vršaj.*

U svojim didaktičkim stihovima Abdulvehab Ilhamija ističe važnost lijepog ponašanja i poslušnosti starijima, pa i onda kada se misli da oni nisu upravu. Poznato je da čovjek vremenom poprima osobine osobe sa kojom se druži. Iz tog razloga veoma je važno birati prijatelje, a to i sam pjesnik govori. To je, također, zasnovano na uputama koje donosi islamska tradicija, odnosno sam Poslanik Muhammed a.s. upozoravao je generacije koje će doći poslije njega da pažljivo biraju svoje prijatelje:

„Čovjek je vjere svoga prijatelja, zato neka svako od vas pazi ko će mu biti prijatelj.“⁸²

*Bratinski ti kazujem,
Ne sastaj se sa zlijem
Ko ushodi sa kijem,
Znaj ga čojkom nakijem.*

Navedeni stihovi kao i prethodni, dominantno su poučnog sadržaja, te upućuju na to je važnost biranja okruženja u kojem se čovjek nalazi. Poslanik a.s. je ukazivao na vrijednost pravih prijatelja, ali i izbjegavanje osoba koje nisu dobre. Sam pjesnik to prenosi u svoje stihove, pa govori da čovjek kada se druži sa lošom osobom, i sam postaje takav. Pjesnikove ideje i ovaj put, utemeljene su

---

⁸¹ *Arzus* tur. bestidnik

⁸² Hadis bilježi Tirimizi

na islamskoj tradiciji, odnosno hadisu Muhammeda a.s. u svom hadisu na slikovit način govori o utjecajima okoline:

*Uistinu je primjer dobrog i lošeg sagovornika poput primjera prodavača mirisa i kovača koji raspiruje kovački mijeh. Prodavač mirisa ili će ti pokloniti miris, ili će ti prodati miris ili ćeš od njega osjetiti ugodan, lijep miris, a onaj koji raspiruje kovački mijeh, ili će ti prožeći odjeću, ili ćeš od njega osjetiti neugodan miris.*⁸³

Pjesma je napisana u dominantno didaktičkom tonu, te je prožeta uputama zasnovanim na islamskim izvorima: Kur'anu i hadisu. Znakovito je da je cijela pjesma ispjevana u imperativu, što upućuje na neposredan utjecaj pjesnika na recipijenta i vrlo vjerovatno njegovo pedagoško iskustvo. Autor koristi metafore opominjući recipijenta da se ne uzdiže visoko poput vjetra ili da ne govori grubo poput vraga. Također, Ilhamija stihove naglašava hiperbolom⁸⁴ zabranjujući krivokletstvo pa i kada bi cijeli svijet bio na raspolaganju u zamjenu za isto.

---

⁸³ Hadis bilježi Muslim

⁸⁴ Hiperbola (grč. ὑπερβολή = preuveličavanje; *hyper-* = pre-, *ballein* = baciti) je figura preuveličavanja radi naglašavanja nekog emocionalnog stava.

7.1.2 Analiza poeme „Boga traži i plači“

Ilhamija je autor koji u i svom književnom djelovnju pristupa iz pozicije vjernik. Stoga je za njega jedini način da se stanje promjeni nabolje u pridržavanju vjerskih propisa i obavljanju dužnosti. Ako bi se čovjek okrenuo Božijoj riječi i djelovao u ime Boga, nestalo bi zala i nevolja.⁸⁵ Cijela poema „*Boga traži i plači*“ nosi u sebi savjete koji svoje temelje nose u islamskom vjerovanju, te kojima pjesnik uči recipijenta. On smatra da se stanje cijelog društva može poboljšati pridržavanjem vjerskih dužnosti, te to kroz svoje stihove očituje.

Boga traži i plači,

Zikrullah sve uči,

Dohodićeš tu jači,

La ilahe ilallah.

Stihovi navedene pjesme Abdulvehaba Ilhamije, slično kao i u prethodnoj iskazani su u dominantno didaktičkom tonu, ali ovaj put prožeti tesavvufskim učenjem. U tesavvufskom vjerovanju Bog se nalazi svuda i u svemu, ali ponajviše u srcu čovjeka koji mora proći kroz put spoznaje kako bi Ga pronašao u svom srcu i usavršio svoje vjerovanje. Kroz cijelu ovu ilahiju, Abdulvehab Ilhamija savjetuje čovjeka da traga za Bogom. Svi stihovi završavaju sa spominjanjem Boga i svjedočenjem da nema drugog Boga osim Allaha. Izgovaranjem tih riječi (šehadeta⁸⁶), pjesnik smatra da će osoba ojačati te spoznati pravu istinu. Naime, redif (refren) pjesme „*La ilahe ilallah*“ značajno doprinosi jedinstvu sadržaja i poruke koja se želi prenijeti. Poezija tesavvufskih pjesnika zasniva se na doktrini Jedinstvenog bitka ili vahdet-i vudžud. Naime, njihovo učenje se bazira na tome da su priroda i Bog jedno, da je čovjek i sve što

---

⁸⁵ Hadžijamaković, str.39.

⁸⁶ *Šehadet*, ar. (الشهادة - eš-šehāda), svjedočenje, očitovanje

postoji samo odraz Boga. Oni često ističu da se čovjek treba osloboditi svog ega, te stopiti u Bogu, takvim idejama je protkana i pomenuta pjesma. Također, u pjesmi autor poziva recipijenta na ljubav prema Vječnom, ali i traganjem Boga u sebi i svemu oko sebe.

Ti nikoga ne muči,

Svoga nefsa⁸⁷ poturči,

Uzmi Kur'an te uči,

La ilahe ilallah.

Ihamija je i ovdje podredio sadržaj pjesme poučnom tonu i porukama te savjetuje recipijente lijepom ponašanju i olakšavanju, a ne otežavanju drugima. To je, također, još jedna od dogmi islama zasnovana i na onome čemu je Poslanik a.s. učio i savjetovao svoje savremenike.

"Uistinu je najbolji od vas, onaj ko ima najljepši ahlak"⁸⁸

I u ovim stihovima pjesnik ponovo govori da se nefis (duša) treba ispuniti islamom, odričući se ovosvjetskih užitaka, čežnji i briga, a to se može postići spominjanjem Allaha. Ispuniti dušu vjerom znači prepustiti se Božijoj odredbi i vjerovati da samo On zna šta je najbolje za nas. U prvoj strofi autor govori o zikrullahu (spominjanju Allaha riječima la ilahe ilallah), te savjetuje učenju Kur'ana⁸⁹, čime se, također, postiže Božije zadovoljstvo. Mnoge su dobrobiti učenja Kur'ana koje je spominjao Poslanik a.s.. Zikir se može činiti na više

---

⁸⁷ Riječ „nafs“ se u Kur'anu spominje 145 puta. U množini kao „nufus“ i „enfus“ se navodi 155 puta. Učenjaci imaju vrlo različita mišljenja u vezi sa suštinom nefsa, kojim se odlikuje čovjek. Većina smatra da ruh nije isto što i nefis, dok neki zastupaju stanovište da su ruh i nefis ista supstanca.

⁸⁸ Hadis bilježe Muslim i Buhari

⁸⁹ *Kur'an*, (arapski: القرآن, fonetski: al-Qur'ān) jest sveta knjiga islama. Muslimani vjeruju da je Kur'an Božija knjiga koja je objavljena njegovom posljednjem poslaniku, Muhammedu a.s..

načina, a Abdulvehab Ilhamija u ovoj pjesmi spominje dva, izgovaranje riječi *La ilhe ilallah*, te učenje Kur'ana. Što je opet, utemeljeno na islamskoj tradiciji:

"Ničime se ne možete približiti Allahu kao što to možete Kur'anom"⁹⁰

*Ako nećeš derviša⁹¹,
Iz vire si iziša,
Sve dragi Bog okuša,
La ilahe ilallah,*

*Oporuči sobom Bogu,
A ne idi na kavgu,
Allah ne da pod nogu,
La ilahe ilallah.*

Ovim stihovima pjesnik poziva na slijeđenje tesavvufskog učenja, kako čovjek ne bi bio iskušan da postane nevjernik. Čovjek bi se trebao potpuno osloniti na Allaha dž.š. (*tevekkul*), te iskreno vjerovati da samo On zna šta je dobro i da će iz svake situacije izaći najbolji ishod, i onda kada se ne čini tako. Osobine pravih vjernika su potpuna vjera u Boga i Njegovo određenje, te razumijevanje svih nedaća kao puta ka nečemu boljem što će doći. Uporište takvim idejama pjesnik nalazi i u historiji islama se nalaze mnogobrojni primjeri u kojima su se poslanici nalazili u bezizlaznim situacijama, ali su se oslonili na Allaha dž.š. te su iz tih situacija izašli kao pobjednici. Također, o tome govori i islamska tradicija:

„I pouzdaj se u Silnoga i Milostivoga, koji te vidi kada ustaneš da sa ostalima molitvu obaviš, jer On, doista, sve čuje i sve zna.“⁹²

---

⁹⁰ Hadis bilježi Tirimizi

⁹¹ *Derviš*, (arap. دervیو، darvīš; tur., derviş) izraz je koji označava muslimanskog mistika, tj. sljedbenika tasavvufa, mističkog učenja o islamu.

U istom tonu napisani su i naredni stihovi pjesme:

Što je takdir⁹³ sve će biti,

A nemoj se ni s kim bit,

Ured će ga Bog ubit,

La ilahe ilallah.

Potrebno je da čovjek upotpunosti vjeruje Božijem određenju koje je u svakom slučaju dobro po njega i koje ga nikako nije moglo zaobići. Vjerovanje u *takdir* (Božiju odredbu) je, također, jedan od temelja islamskog vjerovanja. Pjesnik ponovo govori o lijepom ponašanju i međuljudskim odnosima, što nam govori o važnosti istih. Ilhamija zadovoljstvo nalazi u spominjanju Allaha dž.š., ali i u lijepim međuljudskim odnosima, stavljajući više puta akcent na blagost i izbjegavanje nesuglasica.

„Ne svađaj se sa svojim bratom, ne zbijaj šale sa njime i nemoj mu nešto obećati pa iznevjeriti.“⁹⁴

Upotreba turcizama posebno je naglašena u narednoj strofi:

Traži dobro selamet⁹⁵,

Ako hoćeš hidajet⁹⁶,

Tvrđi sebi velajet⁹⁷,

La ilahe ilallah.

---

⁹² El-Šuara, 217-220.

⁹³ *Takdir*, ar. sudbina, određenje

⁹⁴ Hadis bilježi Tirimizi

⁹⁵ *Selamet*, tur. spas, sigurnost

⁹⁶ *Hidajet*, ar. uputa, pravi put

⁹⁷ *Velajet*, ar. zaštita, okrilje

Navedeni stihovi Ilhamije uporište svoje morale poruke nalaze u Sakralnom Tekstu. Naime, čovjek sebi može pomoći tražeći utočište kod Allaha dž.š.. Uputa (hidajet) ima značenje Pravoga puta, razumnog vjerovanja i ustrajnog i čistog puta kojim su koračali vjerovjesnici. Zabluda (dalalet) označava put zalutalih, gubljenje Pravoga puta i odvajanje od ustrajnosti na tome putu. Muslimanima je u Kur'anu naređeno da se sedamnaest puta dnevno mole Bogu izgovarajući molitvu:

„Uputi nas na Pravi put, na Put onih kojima si milost Svoju darovao, a ne onih koji su protiv sebe srdžbu izazvali, niti onih koji su zalutali!“⁹⁸

Abdulvehab Ilhamija ovim stihovima govori čitaocu da svoje okrilje potraži kod Allaha dž.š., izvršavajući dužnosti kojima ga vjera obavezuje, jer će samo na taj način postići spas na oba svijeta.

Ilhamije ne falim,

Doli gori ne palim,

Na dušek se izvalim,

La ilahe ilallah.

Posljednjih stihovima ove ilahije pjesnik ističe da i sam treba slijediti uputu i pridržavati se savjeta kojima druge uči. Ilahija se završava riječima zikra koji se mogu izgovarati bilo kada i u bilo kojoj situaciji.

„O sine Ademov, ako Meni zikr činiš u sebi, Ja ću tebe spomenuti sam. Ako Meni zikr činiš u skupini, Ja ću tebe spomenuti u boljem skupu. Ako se približiš koliko pedalj, Ja ću se približiti tebi aršin. A ako se Meni približiš aršin, Ja ću se približiti tebi toliko kao kad se obje ruke rašire. Ako Mi dolaziš hodom, Ja ću se tebi odazvati žureći.“⁹⁹

---

⁹⁸ Fatiha, 6-7.

⁹⁹ Hadis bilježi Muslim

U pjesmi autor poziva na činjenje dobra, izvršavanje vjerskih dužnosti, lijepo ponašanje i prepuštanje božijoj odredbi u svim situacijama. Svaki stih se završava svjedočenjem Jednog Boga i na taj način čovjek postiže i olakšanje svojoj duši, ali i Allahovo zadovoljstvo. Pjesma je protkana turcizmima koje autor koristi u svim svojim pjesmama.

8 Zaključak

U ovom radu analizirana je didaktička dimenzija poezije bosanskohercegovačkog alhamijado pjesnika. U uvodu se posebno posvetila pažnja nastanku i razvoju alhamijado književnosti u Bosni, te jednom od najplodnijih autora alhamijado književnosti- Abdulvehabu Ilhamiji Žepčaku. Naime, 15. stoljeću javlja se fenomen alhamijado književnosti koji u Bosni pronalazi pogodno tlo za razvoj i širenje među narodnim masama. Jedan dio stanovništva je prihvativši vjeru islam prihvatio i arapsko pismo, kao pismo Kur'ana, islamske kulture, tradicije i civilizacije. Kako je osmansko-turski jezik bio prenosilac vjersko-obrednih termina iz arapskog jezika u naš, uz korištenje arapskog pisma, on je kod nas prihvaćen kao i jezik islama. Iako su vrhunski pjesnici divanske književnosti bili upravo iz Bosne, postojala je potreba da se stanovništvu približe i ponude djela na narodnom jeziku, pisana arapskim pismom. Takva književna ostvarenja ponudila je alhamijado književnost koja se vremenom raširila i bila prihvaćena među domaćim stanovništvom.

Mnogi književni kritičari su mišljenja da alhamijado književnost nema veliku književnu vrijednost, međutim, djela pisana na narodnom jeziku, arapskim pismom su imala veliku recepciju kod domaćeg stanovništva, te su bila čitana na narodnim svečanostima, i u sretnim i u tužnim trenucima, veselila su stanovništvo, tješila, ali i najvažnije od svega, savjetovala, podučavala, te davala vjerske, moralne i ljudske upute za život.

Moralno-didaktički opus Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka svoje temelje nalazi u Kur'anu i sunnetu, te on recipijente svojim savjetima uči dogmama islama. Njegove ilahije nose temeljnu poruku islama, opominju, kude, usmjeravaju narod, ne dopuštajući mu da se ponizi pred nepravdom vlasti i nijemo šuti nad nasiljem.

Ovaj rad je prikaz alhamijado književnosti u Bosni, na primjeru jednog od najplodnijih autora alhamijado književnosti- Abdulvehabu Ilhamiji Žepčaku, koji je svojim ilahijama želio mijenjati društvo.

U spomenutim stihovima je dominantan didaktički ton i sadržaj koji je obremenjen islamskim vrijednostima utemeljenim na Kur'anu i hadisu. Didaktička dimenzija pjesama je primarna, te potiskuje u drugi plan estetsku vrijednost. Poznavanje

Kur'ana i hadisa je neophodno za razumijevanje i tumačenje Ilhamijine poezije, što smo pokušali prikazati na primjerima analiziranih pjesama.

9 Literatura

1. Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka: Muslimanska komponenta*, PP: R&R, Tuzla, 1994, str. 101.
2. Dobrača, Kasim, Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haš'in od Abdul-vehhaba Žepčevije Ilhamije, *Anali GHB*, II-III/1974, str. 42.
3. Duranović, Elvir, Alhamijado ilmihal Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka, *Anali GHB*, XVIII/2017, str. 276.
4. Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija: Život i djelo*, El Kalem, Sarajevo, 1991, str. 13-38.
5. Huković, Muhamed, *Zbornik alhamijado književnosti*, Preporod, Sarajevo, 1997, str. 85.
6. Korkut, Besim, *Kur'an s prevodom*, Hadimu – 1 – Haramajni – š – Šerifejni – 1 – Melik, Medina Munevvera, 1992.
7. Memija, Minka, Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnosti, *Anali GHB*, XVII-XVIII/1996, str. 267-272.
8. Nametak, Abdurrahman, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost 1981., str. 10-28.
9. Nametak, Fehim, *Bursali Sulejman Čelebi*, Mevlud, Sarajevo, 1973, str. 7-9.
10. Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997. str. 17
11. Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, El Kalem, Sarajevo, 1989, str. 34-139.
12. Nametak, Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXVII, Sarajevo, 2007. str. 268.
13. Tepić, Ibrahim, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 2. izd.; Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998, str. 135-165.
14. Ždralović, Muhamed, Abdulvehhab ibni Abdulvehhab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija), *Anali GHB*, V-VI/1978, Sarajevo, str. 128-140.
15. Živković, Dragiša, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986, str. 119.